

עלייה והתיישבות

בית"ר ושארית הפלטה באיטליה (1945–1946)

יעקב מרקוביץקי

אחרי מלחמת העולם השנייה תפסה איטליה מקום מרכזי בפעילות הציונית. הדבר בא לידי ביטוי בתחום ההעפלה וגם בתחום הרכש והפעילות הבטחונית של היישוב.¹ בעת ההיא הלכה והתגבשה באיטליה תנועת בית"ר, שהשתקמה אחרי מוראות מלחמת העולם. תפקיד חשוב בתהליך עיצובה של התנועה מילאה פעילותה בקרב הפליטים ניצולי השואה, שאיטליה שימשה להם מקום ריכוז ובסיס מוצא במאמציהם לעלות לארץ-ישראל.

המאמר הזה דן בהתארגנותה של תנועת בית"ר ובפעילותה בקרב שארית הפלטה באיטליה מקיץ 1945 ועד אוקטובר 1946. אין בכוונתי לסקור כאן את פעילותם של האצ"ל ושל ברית הצה"ר בקרב הניצולים,² אלא לדון רק בהתפתחותה של תנועת בית"ר באיטליה. פעילות זו הושפעה לא ממניעים התפתחותיים ייחודיים בלבד, אלא בעיקר מתוך עימות ותגובה על פעילותם של 'המרכז לגולה' ושל שליחי המוסדות והמפלגות מן 'היישוב המאורגן', שפעלו באיטליה בתקופה הנידונה.

פעמים רבות האשימו הרוויזיוניסטים את נציגי המוסדות הלאומיים ושליחי תנועת העבודה בגולה שהם שזרעו את זרע הפירוד בקרב יושבי מחנות הפליטים באירופה, משום שהעדיפו את האינטרסים של שלוחיהם והפלו לרעה את הפליטים הרוויזיוניסטים. מגמות מנוגדות אלה של התירה לאחדות המחנה הציוני ולפעולה מתואמת עם תנועות הנוער החלוציות מזה, ושל פעילות תנועתית ייחודית שנועדה

* אני מודה למוסד הרצל באוניברסיטת חיפה על סיועו לכתיבת מאמר זה.

1. לדיון נרחב בפעילות הבטחונית היישובית אחרי מלחמת העולם השנייה ראה: י' מרקוביץקי, ארץ בסיס: הפעילות הבטחונית של היישוב באיטליה (בדפוס). על שאלת מדיניותה של ממשלת איטליה ביחסה לפליטים היהודים שנכנסו לתחומי המדינה אחרי מלחמת העולם השנייה ראה: י' מרקוביץקי, 'מדיניות ממשלת איטליה בשאלת הפליטים היהודיים 1945–1948', דפים לחקר תקופת השואה, יג (1996). על יחסה של ממשלת איטליה להעפלה הבלתי לגאלית מתחומיה ראה: M. Toscano, *La Porta di Zion*, Bologna 1990.

2. לדיון נרחב בסוגיה זו ראה למשל: אסתר אשכנזי-שטיין, 'יחסי אצ"ל-בית"ר-הוועד העברי לשחרור לאומי' באירופה – הוויכוח על מהות ועל מרות (1945–1947), יהדות ומגו, 10 (תשנ"ו), עמ' 183–206.

לשמר את אופיה של התנועה מזה, הן שאפיינו את פעולתם של חברי בית"ר בתקופה שאנו דנים בה.

איטליה היתה ארץ הכניסה הראשית של הפליטים היהודים באירופה בדרכם לארץ-ישראל בתום מלחמת העולם השנייה. בקיץ 1945 החלו אלפי פליטים יהודים לנוע דרומה במרחב טירול האוסטרי בואכה איטליה. בדרכים ונתיבות עקלקלות נעו, בתנאי מזג אוויר קשה, בינות לרכסים המושלגים של הרי האלפים. במסעם חמקו בין משמרות של כוחות הביטחון של בעלות-הברית והקאראביניירי האיטלקים.³ וכך תוארו נתיבי הבריחה האלה בפי אחד הפליטים:

מרבית חדשי השנה היו שבילי ההרים חסומי-שלג ופסגות ההרים עמוסות שלג-יער. השבילים המעטים שמצאנו היו הרושים פלגימים עזים. ... קיננו בלבנו ספקות והיסוסים: הרשאים אנו לסכן זקנים, נשים וטף במעבר בגבהי-הרים אלה, בגיאיותיהם ובשלגיהם, וביחוד שמסעה-בריחה' התנהל בלילות.⁴

בשל תנועת פליטים זו, רובה מאנשי שארית הפלטה, גדל מספרם של הפליטים היהודים שחיו אז בתחומי איטליה. בשלהי 1945 העריכו שלטונות איטליה את מספרם בכ-20 אלף נפש.⁵

נוכחותם ההולכת וגוברת של הפליטים היהודים בתחומי איטליה חייבה ארגון מסועף ומתואם של פעילי היישוב העברי, שבאו מארץ-ישראל כדי לשקמם ולגבשם לקראת העלתם ארצה.

ביטוי ראשוני למגמת סיוע זו נמצא בפעילותם הספונדרית של החיילים היהודים הארץ-ישראלים ששירתו בצבא בריטניה על אדמת איטליה עוד בשנים 1943-1944. חיילים אלה, ובהם גם חברי בית"ר והתנועה הרוויזיוניסטית, היו הראשונים מנציגי היישוב שנפגשו עם היהודים באיטליה בתקופת מלחמת העולם השנייה. מספטמבר 1943, אחרי נחיתת כוחות בעלות-הברית, ועד קיץ 1945 עמדו פעולות הסיוע ליהודי איטליה, ולאחר מכן לפליטים היהודים, במרכז העשייה של החיילים העברים. הם פעלו בערים, בהכשרות ובמחנות פליטים שהוקמו ברחבי המדינה, ועסקו בחינוך, הזנה, סעד, רפואה, מאבק בשמד והכשרתם של הפליטים לקראת העלייה לארץ-ישראל.

'המרכז לגולה' הוקם ברומא ב-29 באוקטובר 1944 ומיסד את פעולות הסיוע וההצלה של האקטיביסטים הציונים ושל החיילים העברים באיטליה והעניק להן משמעות לאומית נרחבת. בתור מסגרת ארגונית ביטא 'המרכז לגולה' את הוולונטריזם של החיילים היהודים, שהשקיעו את מרבית מרצם לשיקום הפליטים היהודים ולסיוע ליהודי איטליה.

פעולות ההצלה והסיוע של 'המרכז לגולה' נחלקות לשתי תקופות:

3. "מרקוביצקי, 'מדיניות...' (לעיל, הערה 1), עמ' 129-131.

4. עדות כהן, בתוך: א' דקל, בנתיבי ה'בריחה', תל-אביב 1959, עמ' 274.

5. "מרקוביצקי, 'מדיניות...' (לעיל, הערה 1), עמ' 130-131.

א) השלב החיילי - משנת 1944 ועד ראשית 1946. כאמור, בשלב הזה מדובר במפעל ספורדי שנעשה ממוסד והופעל בידי מגויסי היישוב ביחידות הצבא הבריטי שפעלו אז באיטליה. בראש הארגון עמדה מזכירות בראשותו של יחיאל דובדבני.

ב) השלב האזרחי - מ־1946 ועד מאי 1948. בשלב הזה פעלו בארגון שליחי היישוב, מקצתם משוחררי הצבא הבריטי ומקצתם שליחי התנועות הפוליטיות מן הארץ. בראש הארגון בשנים ההן עמדה מזכירות בהנהלתו של אריה שטרן-אורון.⁶

במציאות הפוליטית והחברתית שנוצרה באיטליה בסיום מלחמת העולם השנייה נרתם 'המרכז לגולה' למשימות הסיוע והיה לגוף הראשי שטיפל בפליטים היהודים במדינה. פעילותו באה לידי ביטוי בתחומים מגוונים, כגון הברחת גבולות, סיוע כלכלי וחינוכי והקמת הכשרות חלוציות. להלן פירוט מטרותיו של 'המרכז לגולה', כפי שנקבעו עם ייסודו:

- א) יצירת קשר עם מוסדות ממשלתיים.
- ב) יצירת קשר עם הפרטיזנים שלחמו במשטר הפשיסטי.
- ג) מתן עזרה דחופה לפליטים יהודים ולקהילות.
- ד) סיוע בארגון החיים הציבוריים בקהילות.
- ה) יצירת קשרים בין הניצולים לקרוביהם מחוץ לאיטליה.
- ו) יצירת קשר עם דל"מ, ארגון הסיוע של יהודי איטליה למען הפליטים (Delegazione Ebrei L'Assistenza Emigranti).
- ז) עזרה בהקמת התנועה הציונית באיטליה ובגיבוש מפעל ההכשרה לעלייה לארץ-ישראל.⁷

בקיץ 1945 התחילו הפליטים היהודים חודרים לאיטליה קבוצות-קבוצות, בדרכים לא חוקיות, רובם בנתיבי 'הבריתה'. בסיוע 'המרכז לגולה' הוקמו סמוך לגבול הצפוני מחנות מעבר שנועדו להקל עליהם ולסייע בקליטתם. אחרי שהייה ארעית במחנות האלה היו הפליטים מועברים אל מחנות קבע בתוך המדינה. רוב הפליטים היהודים שהגיעו דרך מרחב טירול שבאוסטריה נקלטו תחילה במחנה פונטבה (Pontebba). משם, לאחר מנוחה קצרה, מיון והתארגנות, נשלחו אל מרכזי הפליטים הכלליים שהוקמו במקומות רבים, כגון בארי (Bari), בולוניה (Bologna), מודנה (Modena) וצ'ינה-צ'יטה (Cinccitta) שבפרברי רומא.⁸

6. לריון נרחב בפעילות זו באיטליה ובפעילותו של שטרן-אורון בקרב שארית הפלטה ראה: י" מרקוביץקי, ניצני תחייה: המרכז לגולה והפעילות היישובית באיטליה 1945-1948, תל-אביב 1997; כמו כן ראה: י" גלבר, נושאי הדגל: שליחותם של המתנדבים לעם היהודי, ירושלים 1983, עמ' 270-284.
7. פרוטוקול של ישיבת מרכז הפליטים, 29 באוקטובר 1944, אוסף האזור, אוסף ההתנדבות, א"צ.
8. על יעדי משלוח הפליטים ראה: סיכום מזכירות בית העולים בפונטאבה, 25 ביולי 1945, את"ה 125/3; י" וייץ, 'התנועה הציונית נוכח שארית-הפליטה בשלהי מלחמת העולם השנייה', דפים לחקר תקופת השואה, ג (1984), עמ' 149-150.

על מצבם של הפליטים היהודים באיטליה בחודשים הראשונים לאחר סיום המלחמה העיד יחיאל דובדבני, שהיה יושב־ראש 'המרכז לגולה' בשנים 1944-1946:

באיטליה כיום למעלה מחמישה עשר אלף פליטים ... במחנות המעבר במודנא, פדואה וכו' הביא המצב הקשה לבריחת המונים להרים, לעיירות, וכיום נמצאים במחנות אלה כ־3500 איש ... באה עזרה מועטה מהג'וינט. הבעיה העיקרית של האנשים האלה - העברתם למחנות קבועים. ואכן, ישנה תיקווה כי עד סוף החורף יועברו לדרום איטליה ...⁹

ועידת החיילים העברים שהתכנסה במילנו בקיץ 1945 הדגישה את הצורך לגבש את הפליטים היהודים ולאחר אותם בהנהגתו של ארגון־גג ציוני אחד, ולמנוע בכך את הקמתן של מסגרות פוליטיות נפרדות בקרבם. משתתפי הוועידה הסכימו לכאורה שתחילה יש להקים הסתדרות ציונית חלוצית ומאוחדת, שתקיף את הנוער היהודי באיטליה על כל תנועותיו, ורמיו ומפלגותיו ותקיים הכשרות משותפות. המשתתפים הציעו לכנות את ההסתדרות הזאת בשם 'החלוץ האחד' ולהציב לה מטרות כגון פעולה למען הקמת מדינה יהודית, ארגון הסתדרות עובדים אחת, יצירת זיקה להסתדרות הציונית (סעיף שלא חייב את החברים הרוויזיוניסטים), טיפוח התרבות היהודית, התיישבות והגשמה עצמית. ההצעה התקבלה פה אחד, גם על דעת אנשי בית"ר שהשתתפו בוועידה.¹⁰

אוירת האחדות ששררה במחנות העקורים באיטליה בחודשים הראשונים שלאחר השחרור השפיעה גם על נציגי בית"ר מקרב החיילים. ולמן לווינברג שימש נציג בית"ר ב'מרכז לגולה', ויעקב רובין ערך במשותף עם יהודה טובין, איש השומר־הצעיר, את בטאונג במאבק.¹¹

ואולם שאיפות האחדות הציונית שהובעו בוועידת החיילים העברים במילנו בקיץ 1945 לא הלמו את המציאות הפוליטית והחברתית שהתהוותה בקרב הפליטים היהודים באיטליה. בהשפעתם של שליחי תנועות ומוסדות שבאו בעת ההיא מן הארץ לאיטליה הלכו והתגבשו כאן מסגרות נפרדות של פעילות תנועתית, ובשלה הוחרפו היחסים בין החיילים ובין השליחים האזרחים. תפיסת 'החלוץ האחד' שהציעו החיילים לא התקבלה על דעתם של שליחי התנועות הפוליטיות מן הארץ, ועל כך נוספו חיכוכים אישיים בין השליחים לבין עצמם ובינם לבין כמה מן הפליטים חברי תנועת 'החלוץ'. למעשה לא היה כאן ויכוח אידיאולוגי של ממש, אלא בעיקר מאבק ותחרות של 'ציד נפשות' פוליטי.¹²

9. דוח 'י' דובדבני, 15 בספטמבר 1944, ארכיון אריה אורון [להלן: ארכיון א' אורון], תל־אביב; 'י' גלבר, נושאי הדגל, עמ' 451.
10. פרוטוקול ועידת החיילים העברים באיטליה, מילנו 24-25 באוגוסט 1945, ארכיון א' אורון.
11. א' תבין, החיית השניה: הארגון הצבאי הלאומי בארצות אירופה 1946-1948, תל־אביב תשל"ג, עמ' 25; אסתר אשכנזי־שטיין (לעיל, הערה 2), עמ' 184.
12. לדיון נרחב בסוגיה ראה למשל: 'י' מרקוביץקי, ניצני תחייה, עמ' 20-21; 'י' גלבר, נושאי הדגל, עמ' 460-461.

לתוך מציאות זו של פולמוס ושל הטפות ליצירת מסגרות תנועתיות נפרדות בקרב הפליטים היהודים נקלעו גם הנציגים הרוויזיוניסטים. מספטמבר 1945 החלו להגיע לאיטליה בנתיבי 'הבריחה' בית"רים ממזרח אירופה. צעירים אלה, רובם פרטיזנים וניצולי המחנות, העדיפו להקים מרכז בית"רי ייחודי בעל מסגרת תנועתית נפרדת. זו היתה צריכה להיות מוקד ארגוני למאות הפליטים חברי התנועה ששהו אז באיטליה וציפו לעלייתם ארצה. מרכז תנועתי זה השתלב בתוך 'הקומיסריון השלטוני לאירופה' של תנועת בית"ר שהקימו שליחיה החיילים של התנועה במאי 1944. מטרת הקומיסריון היתה ליצור קשר עם בית"רים בעולם ולחדש את כוחה הפוליטי והציבורי של התנועה במציאות החדשה. את ענייניהם של הפליטים חברי בית"ר ריכז חיים לזר, איש וילנה, פרטיון בתקופת המלחמה ואיש חטיבת השרידים¹³ במזרח אירופה. בסתיו 1945 שולבה פעילותה של תנועת בית"ר באיטליה בתוך הקומיסריון. רשת הקנים של בית"ר, שכללה כ־600 פעילים, התגבשה בשישה מחנות פליטים ובעיירות בדרום איטליה. כך היתה איטליה 'לארץ הבסיס' לקראת העפלתם של הבית"רים לארץ-ישראל.¹⁴

כאמור לעיל, המאמצים שנעשו באיטליה בראשית סתיו 1945 להקים ארגון ציוני מאוחד, כגון הקמת המרכז להכשרה חינוכית במחנה מיראנדולה-טרמה (Mirandola-Terme) שבמחוז אמיליה (Emilia), לא עלו יפה. המרכז נועד להכשיר מדריכים לפעילות חינוכית בקרב הפליטים היהודים במחנות. בקורס הראשון השתתפו 67 חניכים ובהם 17 בית"רים, אבל לא היה לו המשך. הבדלנות בלטה כאן, למרות החתירה למיזוג כלל-תנועתי. השאיפה להקים הסתדרות חלוצית אחידה, שתקיף את הכשרות הנוער היהודי על כל פלגיו ורעיונותיו, נכזבה, ותחת זה נתהוותה כאן מציאות חברתית פלגנית, שגרמה לסכסוכים ועימותים ומנעה אחדות במחנה הציוני.¹⁵

משום כך, ומשום החשש שמא יפגעו תנועות הנוער של ארץ-ישראל העובדת באינטרסים של בית"ר באיטליה, התכנסו ב־6 באוקטובר 1945 בפירנצה כמה חברים: חיים לזר, בצלאל צ'ייקוביץ', מאיר איצקוביץ', אבא קלורמן, יצחק קובלסקי, דב

13. קבוצות של פרטיזנים לשעבר, יוצאי תנועות הנוער החלוציות מפולין ומרוסיה, שהבולטים בפעילותן היו אבא קובנר, חיים לזר, אליעזר לידובסקי וניסן רוניק. כבר בשלהי 1944 באו הללו לכלל מסקנה שאין טעם להישאר בארצות מזרח אירופה ויש לחתור ולחפש דרכים כדי להבריח גבולות לארץ-ישראל. שרידי הנוער החלוצי הזה היו הגרעין הראשון של גיבוש מפעל 'הבריחה' ממזרח אירופה מערבה. לדיון נרחב בסוגיה ראה: " באואר, הבריחה, תל-אביב 1973; " גלבר, נושאי הדגל, עמ' 364, 401-402; ד' לזין, 'שרידי בית"ר באירופה בין הממסד הציוני לבין האצ"ל, 1947-1944', יהדות זמננו, 4 (תשמ"ה), עמ' 369.

14. א' רמבה אל מ' כץ, 28 באוקטובר ו־26 בדצמבר 1945, מכון ו'בוטינסקי, תל-אביב [להלן: מ"ז], ב 6/4-12.

15. חוזר נציבות בית"ר איטליה אל מפקדי הקנים, 13 בדצמבר ו־29 בדצמבר 1945, מ"ז ב 14/2.

הליצר, מאיר תלסנוביץ', חנוך הולצר, אהרון אושמן וד"ר חסיס. מטרת המתכנסים היתה לדון במצבה של תנועת בית"ר באיטליה, לשקם את התנועה, ליצור מסגרת ארגונית שתאפשר הפעלת סניפים ברחבי המדינה במציאות שהתהוותה אחרי המלחמה, ולגבש דפוסי פעולה שנועדו לשלב את הפליטים שבמחנות במסגרת הארגונית הזאת.¹⁶ אחדים מן המשתתפים היו חברים בתאי האצ"ל בפולין ובליטא לפני המלחמה. בזמן המלחמה היו רובם עצורים במחנות ריכוז והשמדה, ואחרים לחמו ביערות עם הפרטיזנים.

משתתפי הכינוס בפירנצה הבליטו את הקשיים הארגוניים ואת המציאות הפלגנית המכבידה, שגרמה לאנשי התנועה אי-נוחות ומנעה פעילות אקטיבית יעילה ומשמעותית בקרב בני הנוער תומכי התנועה. כדברי אחד המשתתפים בכינוס:

יש להדריך את הנוער הבית"רי לקראת התיישבות בהגשמה לאומית ואסטרטגית. תפקידנו כיום לבסס את בית"ר כתנועה חזקה, המונית, שמתפקידה יהיה בראש ובראשונה להוציא את התנועה מן הקפאון ולהפכה לגורם חזק שיסייע לליכוד כל הכוחות בתנועה בעצמה.¹⁷

המשתתפים הדגישו גם את חוסר המעש של 700 הבית"רים ששהו בעת ההיא בקיבוצי ההכשרה ובמחנות המעבר באיטליה וציפו לעלייתם (הקרובה) לארץ-ישראל. בוויכוח בין המשתתפים טענו אחדים שלנוכח המציאות החדשה שנוצרה אחרי השואה אין צורך בקיום הכשרות בית"ריות נפרדות ויש להשתלב במסגרת של פעילות מאוחדת בתוך אחת מתנועות הנוער החלוציות הפועלות באיטליה. 'כל עוד אין אנו סוטים מעיקרי רעיוננו', טען אחד המשתתפים, 'אנו יכולים להסכים לפשרות תכסיסיות ... אנו צריכים לרכז את עבודתנו באיטליה, להתעניין בעליה, אבל אין אני מאמין באפשרות של הכשרות נפרדות'.¹⁸ ואילו חברים אחרים גרסו שלמרות הקשיים הכלכליים והארגוניים הפוגעים בתפקודה של התנועה, ובשל הניגוד הרעיוני בין התנועה הרוויזיוניסטית לתנועת העבודה, על בית"ר להיות נאמנה לעקרונותיה ולהשקפת עולמה ולהמשיך בדרכה ובפעולתה בתור תנועה עצמאית. בעלי ההשקפה הזאת הדגישו שיש להמשיך ולחנך את הבית"רים באיטליה בנפרד, כדי להביאם ארצה 'בתור בית"רים ולא כאנוסים'.¹⁹

לאור המצב המדיני ששרר בימים ההם היה ברור שהעלייה לארץ תהא אטית ורק מאות פליטים יוכלו לצאת מאיטליה מזמן לזמן. על כן היה צורך לשקוד על ארגון החיים הציבוריים במחנות ולהעסיק את הפליטים המתוסכלים מן השהייה הממושכת במחנות, בייחוד הצעירים שבהם, בהכשרה חינוכית ומקצועית עד עלייתם ארצה. משום כך קראו משתתפי הכינוס ל'קואורדינציה' עם 'המרכז לגולה'. רק כך, לדעתם, תוכל תנועת בית"ר להיות חופשייה, להימנע מעימותים עם חברי התנועות

16. פרוטוקול כנס פעילי בית"ר בפירנצה, 6 באוקטובר 1945, מ"ז.

17. דברי חיים לזר, שם.

18. דברי אהרון אושמן, שם.

19. דברי אבא קלורמן, שם.

החלוציות האחרות ולהכשיר את חבריה לקראת עלייתם ארצה. הלבטים ודברי הביקורת שהשמיעו משתתפי הכינוס משקפים את מוקדי חולשתה של בית"ר באיטליה - מחסור במדריכים ומחנכים, היעדר משאבים כספיים וניתוק הקשר עם מרכז התנועה בארץ-ישראל. לא כך היה מצבן של תנועות הנוער החלוציות האחרות שפעלו אז בקרב שארית הפלטה באיטליה, כגון שליחי 'החלוץ', שבאו מארץ-ישראל וחדרו למחנות העקורים בדרך-כלל במסווה של פליטים או עובדי סעד והוראה. השליחים הללו היו כפופים להנהיגותו של 'המרכז לגולה' ופעלו לארגן את הנוער במחנות ולהכשירו לקראת עלייה לארץ-ישראל.²⁰

את הוויית החיים במחנות הפליטים בעת ההיא תיאר אחד השליחים בוו הלשון:

העליה זה הכל גם בשביל הנוער וגם בשביל המבוגרים ... חיים רק במחשבה לעלות. מוכנים לכל דבר כדי לקרב את הגאולה. לארץ ישראל יש קסם עצום ובמילת קסם זו, ארץ ישראל, משתלטים על המחנות במצבים הקשים והמסוכנים ביותר...²¹

לשם קיום הפעילות החברתית והחינוכית של הארגונים הציוניים במחנות הפליטים נדרשו סיוע כספי ותמיכה מנהלתית מצדו של גוף פילנתרופי. ואכן, בפברואר 1946 באו אנשי 'המרכז לגולה' לכלל הסכם עם הג'וינט בדבר שיתוף פעולה מלא באיטליה. בהסכם נקבע בין השאר שהג'וינט יסייע בסכום של 600 לירות לכל פליט במחנות, נוסף על ההקצבה של אונרר"א, ויגיש סיוע כספי לפליטים היושבים מחוץ למחנות. כן הוסכם ביניהם על חלוקת תחומי האחריות: 'המרכז לגולה' יהיה מופקד על ארגון ההכשרות ועל הפיקוח עליהן, ואילו הג'וינט יהיה מופקד על הצד הכספי שלהן. משמעותו של ההסכם הוזה היתה למעשה שיתוף פעולה גלוי ומלא של הג'וינט עם ההסתדרות הציונית, מה שסייע לפעילות בתחום העלייה הבלתי-לגאלית.²²

המציאות הזאת היתה ידועה לפעילי בית"ר באיטליה. מאחר שהתנועה הרוויזיוניסטית היתה מחוץ להסתדרות הציונית סבלה תנועת בית"ר, כאמור, ממחסור במשאבים כספיים. פעיליה הכירו בחולשת תנועתם; במכתבים שנשלחו לארץ ציינו חברי הנהגת התנועה את הבעיות והקשיים הפוגמים בפעילותה של התנועה באיטליה. לדעתם הקושי העיקרי בהתפתחותה של התנועה היה היעדר תמיכה כלכלית ופוליטית מצדו של מרכז בית"ר בארץ-ישראל. התעלמות כלכלית ומורלית זו פגעה לדעתם

20. א' שטרן, 'פרטיכל ישיבת המרכז לגולה', 6 בינואר 1946, ארכיון א' אורון.

21. מכתבו של שמעון (שבתי לוז'ינסקי), כ"ה בכסלו תש"ו, בתוך: החלוץ ב'כריחה' ובהעפלה, רומא תש"ט, עמ' 15. על המצב במחנות בשלהי 1945 ובראשית 1946 ראה דיווחו של אריה אורון, ארכיון א' אורון.

22. ראה י' מרקוביץקי, ניצני תחייה, עמ' 16-18. לניתוח מערכת היחסים בין הג'וינט ובין 'המרכז לגולה' ראה למשל: עידית ורסל, זהבם של היהודים: ההגירה היהודית המחתרנית לארץ-ישראל 1945-1948, תל-אביב 1996, עמ' 380-382.

בפעילי התנועה והגבילה את פעילותם הארגונית והתעמולתית בקרב הפליטים. ביטוי לדברים אלה נמצא במכתב שלהלן:

בחודשים האחרונים מאז השיחרור, עברנו נדודים וטלטולים קשים. עמדנו בפני סכנות ומאסר, סכנת גבולות, סכנת חיים ... הגענו לכאן והבאנו עימנו מאות מחברינו, והכל במאמצינו אנו ללא עזרה ממשית מצדכם; בלי שתראו התעניינות בנו בגורלנו, בלי שתראו כל סימן חיים. בשעה שיתר התנועות מקבלות שליחים, כספים, מכתבים, עיתונים, ספרים וכו'. ... לא די שלא קיבלנו מכס עד היום שום עזרה חומרית כדי להציל את שארית חברינו, להוציאם מן התופת, אלא גם עזרה מוסרית כלשהי לא באה מכס ... חברינו צעירינו והמונינו נזיונים מן המזון הרוחני שמכינים לנו אנשי השומר הצעיר ומפא"י. אנו כאוגייה טרופה בים סוער ...²³

למרות הקשיים והמבוכות שהובלטו החלו פעילי בית"ר באיטליה להיערך לקראת הכינוס הראשון של תנועת בית"ר באירופה אחרי המלחמה. מארגני הכינוס שאפו להדגיש באמצעותו את ממדי אסונו של העם היהודי בשואה, את האקטיביזם הבית"רי במחנות הפליטים באיטליה ואת קיפוחם של תומכי התנועה ואוהדיה במכסות העלייה לארץ.²⁴

הכינוס נפתח ב-5 בינואר 1946 בעיירה קסטל-גאנדולפו (Castel Gandolfo), כ-20 ק"מ מדרום לרומא. בדיוני הכינוס ביטאו המשתתפים קו פעולה אקטיביסטי, שהמחיש את מורת-רוחם של הבית"רים באיטליה מנציבות בית"ר ומאנשי התנועה בארץ-ישראל. רבים ממשתתפי הכינוס היו פרטיזנים ולוחמים ששרדו ביערות ובמחנות. הללו הושפעו מן הידיעות בעיתונות על 'המרד' של האצ"ל בבריטים בארץ-ישראל ומסיפורי הקרבות והמעורבות של אנשי הבריגדה היהודית במלחמת העולם השנייה. בשל נסיונם הקרבי ועברם בתנועה ראו עצמם בית"רים אלה כלוחמים ואנשי מעשה ששלטון בית"ר הפקירם והזניחם. כמיהתם לארץ-ישראל התחזקה עוד מפאת חוסר המעש שלהם במחנות העקורים וסיכויי העלייה האפסיים שלהם. כמו כן גברה הרגשת הקיפוח שלהם בעיקר מבחינת מכסות העלייה - כאלף אנשי בית"ר שישבו ברחבי איטליה לא זכו לדעתם למכסת עלייה מתאימה. לפיכך קבעו מארגני הכינוס שלמרות הקשיים בדרכי הפעולה והארגון יש להמשיך ולקיים פעילות פוליטית עצמאית של בית"ר באיטליה, ובעיקר להתארגן לניהול עבודת ההכשרה, שתכין את מאות החניכים במחנות הפליטים לעבודה לאומית בארץ-ישראל. לתפקיד נציב בית"ר באיטליה נבחר חיים לזר.²⁵

23. מכתבו של חיים לזר אל אייזיק רמבה, אז עורך בשאון התנועה בארץ (המשקיף), 26 באוקטובר 1945, מ"ז ב 14/2.

24. פרוטוקול כינוס בית"ר באיטליה, 5 בינואר 1946, מ"ז ב 14/2. וראה גם חוזר מס' ו של נציבות בית"ר באיטליה מ-12 בינואר 1946, שם.

25. חוזר הנציבות, 12 בינואר 1946, שם.

בעקבות הכינוס החלה נציבות בית"ר באיטליה לפתח ולגבש פעילות ארגונית ייחודית. התנועה פעלה בשלושה אזורים:

א) אזור הדרום, שכלל את מחנות הפליטים באזור בארי, ספיריטו (Spirito), טריקה (Tricase), ושלושה מחנות שכונו 'הסנטוס' - סנטה מריה דיבאני (Santa Maria di Bagni), סנטה צ'זריה (Santa Cesarea), וסנטה מריה דיאלוקה (Santa Maria di Leuca).

ב) אזור המרכז, שכלל את רומא (מרכז הנציבות), גרוטה־פראטה (Grottaferrata), סלרנו (Salerno) ואזור נפולי.

ג) אזור הצפון שכלל את פירנצה, מסטרה (Mestre) הסמוכה לוונציה ומילנו.²⁶ קיבוץ ההכשרה בגרוטה־פראטה היה בסיס האימונים העיקרי של התנועה באיטליה. חוות ההכשרה שימשה מרכז ללימוד והכשרה תנועתית ונועדה לגבש את הפליטים ולהכשירם במסגרת קבוצות הכשרה להתיישבות בארץ־ישראל.²⁷

באביב 1946 נערך בגרוטה־פראטה כינוס ראשון של שמונים אנשי בלה"ב - ברית לוחמי החזיתות באירופה - ארגון לאומי עצמאי של פרטיזנים ולוחמים בנאצים. מטרתו של הארגון היתה לחדור לחוגים לא רוויזיוניסטיים, להבליט את חלקם של תניכי בית"ר במאבק האנטי־נאצי ולפעול להחשת עלייתן לארץ של קבוצות ההכשרה שהתגבשו בעת ההיא כמחנות באיטליה. בראש הארגון עמדו הפרטיזנים חיים לור, אבא קלורמן, איסר לובוצקי, מאיר־יוסף איצקוביץ', ויוצאי הגטאות אדם הלפרין וד"ר דוד ודובינסקי, מראשי האצ"ל בגטו ורשה.²⁸

ברוקה די־פאפה (Rocca di Papa), סמוך לגרוטה־פראטה שבמחוז המרכז, היתה עוד חוות הכשרה שהכנינה קבוצות של בית"ר להתיישבות הקלאית בארץ. לידי הקאראביניירי וזרועות הביטחון בפרפקטורה של האזור הגיע מידע מודיעיני על פעילות מתרתית במחנה, ובמקום נערכו חיפושים אחרי אמצעי לחימה לא חוקיים. השלטונות דרשו לפנות את החניכים מן החווה בנימוק של 'פעילות חשאית לא חוקית',²⁹ ותשעה־עשר החברים ששהו במקום פינו את המחנה מחשש מפני עימות עם משטרת המקום. גרעין החניכים שב לגרוטה־פראטה, ושם הכריזו החברים על כינון גרעין עצמאי, 'קבוצת דוד רזיאל', להתיישבות בארץ־ישראל.

מחנות ההכשרה של בית"ר שימשו גם לפעילות מתרתית של חברים בתאי האצ"ל שהוקמו באיטליה באביב 1946. מאחר שלא היו להם מקורות גיוס אחרים ביססו אנשי האצ"ל באיטליה את פעילותם על תשתית המנגנונים והקנים שהקימו עוד קודם לכן אנשי בית"ר. במחנות של בית"ר התנהלה אפוא פעילות כפולה: האחת של

26. חוזר מס' 2 של הנציבות, 12 בינואר 1946, שם; ידיעות נציבות בית"ר באיטליה, 1 במרס 1946, שם.

27. על חשיבותו של קיבוץ ההכשרה הזה והשפעתו על הוויית הנוער היהודי וציבור הפליטים באיטליה אחרי המלחמה ראה למשל: בית"ר באיטליה, 1 במרס 1946, מ"ז ב 14/2.

28. ח' לור, פרקי בריחה, תל־אביב 1986, עמ' 354.

29. Archivio Centrale dello Stato, Roma, D.G.P.S, תיקי 1946, דוחות מאפריל 1946, Vigilanzo sugli Stranieri [להלן: ACS].

פעילות ההכשרה, שהשתתפו בה רוב החברים בפלוגות ההכשרה הבית"ריות, והאחת של פעילות אימונים מחתרתית, שהשתתפו בה חברים נבחרים בתאי האצ"ל. כך הופעלו תאי האצ"ל באיטליה על-פי הוראותיה של מפקדת האצ"ל באירופה ובלא התחשבות בסדר היום הרגיל של הפלוגה הבית"רית.³⁰ ניגוד האינטרסים בין שתי הישויות - תנועת בית"ר באיטליה והאצ"ל - הביא לידי קרע בין המוסדות הללו ולידי התפטרותו של חיים לזר מתפקידו בתור ראש תנועת בית"ר באיטליה בשלהי קיץ 1946.³¹

בהתפטרותו ביטא לזר את מורת-רוחו מן המצב שהתהווה ואת התנגדותו להשתלטות אנשי האצ"ל על קני בית"ר ולגיוס רבים מחברי התנועה לשורות הארגון. רק באוגוסט 1946 הושג הסדר הקובע שהאצ"ל הוא הגוף הדומיננטי באיטליה, מרכז יציאת המפעילים לארץ-ישראל, גם בתחום הארגון והחינוך, ותנועת בית"ר עומדת לרשותו.³²

הקונפליקט בין שרידי בית"ר ובין ארגון האצ"ל באיטליה לא היה אפיוודה חולפת אלא תוצאה של פער מתמשך בין שתי הישויות הללו, שתחילתו עוד בפולין סמוך למלחמת העולם השנייה. בעת ההיא התארגנו בתוך קני בית"ר שבאירופה תאי אצ"ל שהיו כפופים למטה הארגון בלבד, ולא פעם אירעו בשל כך חיכוכים. כפי שכבר נאמר, תופעה זו נשנתה ביתר שאת גם במציאות של אירופה אחרי המלחמה. במרבית הפלוגות המשתקמות של בית"ר התנהלה גם פעילות מחתרתית של תאי האצ"ל, וחניכי האצ"ל קיבלו הוראות היישר מן הפיקוד שלהם ולא התחשבו בסדר היום של אנשי בית"ר.

הניגוד הזה שבין פעילותה של בית"ר לפעילותו של האצ"ל באיטליה היה בבחינת אב-טיפוס לתופעת קיומן של שתי הרשויות, תופעה שהעכירה את הרוח החברתית והפרה את המשמעת בתוך התנועה.³³ בסיס ההכשרה בטריקזה היה ביטוי מובהק של הניגוד הזה. באיצטלה של פלוגת הכשרה התנהל במרס 1946 קורס להכשרת מפקדי האצ"ל באירופה. המשתתפים היו חניכי בית"ר, חניכי האצ"ל מלפני המלחמה, פרטיונים ועצורי מחנות ההשמדה לשעבר. כשבועיים ימים נמשך הקורס ובמהלכו

30. על יחסי בית"ר-האצ"ל באיטליה ראה: ח' לזר, פרקי בריחה, עמ' 219-336; א' תבין, החזית השנייה, עמ' 54-82, בייחוד עמ' 55; וכן 'הוראות לעבודה', 9.8.1946, סעיף ג', מ"ז כ 3/7/18. בעמ' 97 של ספרו כותב א' תבין שפרטיונים לשעבר, שהשתייכו לתנועות שמאלניות קיצוניות, קיבלו זכויות יתר בעיקר בעלייה ד'. בעלייה זו עלו ארצה מי שנשאו מסמכים של נתינים ארץ-ישראלים ששבו למולדתם אחר שהייה ברחבי העולם. בדרך זו הועלו ארצה בדרך-כלל מומחים צבאיים מבין אנשי שארית הפלטה, שצורכי הכיטחון בארץ חייבו את עלייתם הבטוחה והמהירה. לדיון נרחב בסוגיה ראה: י' מרקוביץ, גחלת לוחמת: גיוס חוץ לארץ במלחמת העצמאות, תל-אביב 1995, עמ' 50-48.

31. לדיון נרחב בסיבות הקרע ראה: ח' לזר, פרקי בריחה, עמ' 354-355; א' תבין, החזית השנייה, עמ' 81.

32. 'הוראות לעבודה' (לעיל, הערה 30).

33. ר' לויץ (לעיל, הערה 13), עמ' 370.

למדו החניכים את תולדות האצ"ל, תורת הקונספירציה והקמת מחתרת, אימון גופני, אימון ברובה ובתת-מקלע, תנועה בלילה, טקטיקה צבאית ופרטיוזנית ועוד.³⁴ הממונה על פעילותה של בית"ר בצפון איטליה היה חנוך הולצר. כאמור לעיל, האזור הזה היה בעל חשיבות מרובה מבחינת התארגנותה של התנועה, כי מכאן נכנסו הפליטים לאיטליה וכאן הוקמו מחנות המעבר שקלטו את הפליטים לפני העברתם אל מחנות הקבע בדרום המדינה. נוכחותם של פליטים יהודים סמוך לאזורי הגבול עוררה את חשדה של המשטרה במקום, ופעמים אחדות נסרקו מחנות המעבר הללו כדי למצוא הוכחות לפעילות לא חוקית - בעיקר הפעלת גשק ושימוש באמצעי לחימה - של שליחי היישוב או של הפליטים היהודים.³⁵

סכסוך שפרץ בקרב הפליטים באביב 1946 שימש אמתלה למשטרת פאדובה (Padova) לסגור את מחנה המעבר שהוקם סמוך לעיר. הסכסוך פרץ לאחר שחניכי בית"ר במחנה זיהו פליט גוי אחד ששיתף פעולה עם הנאצים בזמן המלחמה. מחשש לשלומם הוזעקה המשטרה אל המחנה, ובסופו של דבר יושב הסכסוך בין הניצים, אבל נציבות בית"ר החליטה להעתיק את המחנה אל קרמונה (Cremona) כדי למנוע פיקוח יתר של המשטרה על המחנה בפאדובה. מכאן ואילך היה המחנה בקרמונה המחנה המרכזי לקליטת הבית"רים שחדרו לאיטליה דרך הגבול עם אוסטריה. קבוצות הכשרה קטנות פעלו גם בריבולי (Rivoli), מסטרה וקאסינו-נואו (Cassino-Nuovo).³⁶ הריכוז הגדול ביותר של בית"רים, כחמש מאות איש, נמצא בקיבוץ ההכשרה במחנות הפליטים שבדרום איטליה. שניים מן הבולטים שבפעילי בית"ר, בצלאל צ'ייקוביץ', ורבקה קרפינסק, היו ממונים על קבוצות בית"ר ששהו במחנות באזור זה, בעיקר אלה שבמחנות 'הסנטוס'. בקיבוץ הכשרה אלו התקיימו לימודים ופעולות תרבות וספורט, נערכו מסדרים (ימי זיכרון), ונעשתה פעילות תנועתית להכשרת התניכים לקראת העלייה לארץ.³⁷

בקיבוץ הדרום הבית"ריים האלה הודפסו חוברות לימי זיכרון ומועד (י"א באדר, פסח) וחוברות הנצחה לזכר מנהיגים ציונים (כהרצל ו'בוטינסקי), שבהן באו לידי ביטוי ההדגשים החינוכיים שביקשה התנועה למסד באיטליה. החומר המערכתי, שהוכן בידי הנציבות ברומא, שיקף את הרצון לחנך את הנוער חינוך ערכי ולהקנות לו מידע על הציונות ועל ארץ-ישראל. מן החוברות שפורסמו ניכר הלך-רוח של תסיסה וכמיהה לארץ-ישראל ששרר בקרב בני הנוער של תנועת בית"ר, שלא זכו לסרטיפיקטים ואף במסגרת ההעפלה הבלתי לגאלית מעטים מהם בלבד יכלו לעלות ארצה.

34. א' תבין, החזית השנייה, עמ' 55-56.
 35. על פעילות חתרנית של הפליטים היהודים במחנות צפון איטליה ראה למשל את הערכת משטרת הביטחון, מפקוד הקאראביניירי אל משרד הפנים, דוח מסכם 1.9.1946, תיקי משרד הפנים (1944-1946), ACS b.34, f.2593.
 36. תיקי נציבות בית"ר איטליה, חוד מס' 2, אפריל 1946, מ"ז ב 14/2.
 37. תיקי נציבות בית"ר איטליה, מרס-אפריל 1946, שם.

תסיסתם של אנשי בית"ר באה לידי ביטוי בהפגנות המחאה שארגנו לקראת ביקורה של ועדת המשנה של ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית שביקרה באזור ב־25-26 בפברואר 1946. ששת חברי הוועדה סיירו בבארי ובמחנות הפליטים בדרום, והמפגינים ביקשו להחרים את סיווריה כדי לבטא את רצונם של הפליטים לעלות מיד ארצה. אנשי המרכז לפליטים אמנם השתדלו לתת לחוסר השקט במחנות ביטוי מינורי יותר, אבל אנשי האצ"ל בסנסטה מריה די־באני ובסנסטה מריה די־לאוקה בחרו לארגן הפגנות ולהשמיע סממאות הולמות. בדברי התעמולה שלהם הם הדגישו את היותם אנשי בית"ר, ולא פליטים יהודים דווקא, שנמנעה מהם זכות העלייה לארץ.³⁸ רצונם של חגיגי בית"ר לפרוץ את הגבלת העלייה לארץ בא לידי ביטוי בנסיונות הנפל, במאי 1946, של העלייה הבלתי לגאלית בספינות 'דיווינה פרובידנצה' (דוד רויאל) ו'וֶגֶה'. כשלוגם הבלתי את חוסר הניסיון המעשי של העוסקים במפעל ההעפלה של בית"ר באיטליה בתקופה זו וגם את שמיטת ההגמוניה בתחום ההעפלה הבלתי לגאלית מידי אנשי התנועה, שהיתה בעלת מסורת ומוניטין בתחום הזה כבר באמצע שנות ה־30. אחת היא מה היו הסיבות לכישלון הזה, בפועל לא נוצלה היכולת הארגונית הבולטת של חברי בית"ר במחנות 'הסנסטוס' בדרום לשם פעילות אקטיבית ומוצלחת בתחום ההעפלה.³⁹

פתיחת 'החזית השנייה'⁴⁰ של מפקדת האצ"ל באירופה כנגד מסרות בריטיות ברומא (31 באוקטובר 1946) שיבשה את הפעילות הסדירה של בית"ר באיטליה. משטרת איטליה, בהכוונת המודיעין הבריטי, מיקדה את חקירתה נגד קיבוצי בית"ר ופולוגותיה ברחבי המדינה. המשטרה פשטה על משרדי נציבות בית"ר ברחוב גומאנטאנה ברומא והחרימה מסמכים ועלוני הסברה. כמו כן נדרשו ראשי בית"ר באיטליה להתייצב במטה המשטרה, וחברי הנציבות חששו מפני מעצר וירדו למחתרת. כדי להתריס כנגד פעולות המשטרה הוחלט לערוך כינוס שני של בית"ר באיטליה. הכינוס נערך ב־4 בנובמבר 1946, ארבעה ימים אחרי הפגיעה בשגרירות הבריטית.⁴¹ חיים לור, נציב בית"ר באיטליה שהתפטר שבועות אחדים קודם לכן מתפקידו, פתח

38. ע' קרליבך (עורך), ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית לענייני ארץ-ישראל, תל-אביב תש"ו, עמ' 290-291.

39. 'הלפרין, תחיית הימאות העברית, תל-אביב תשכ"א, עמ' 104; א' תבין, החזית השנייה, עמ' 61-62. על טיפוח תודעת הים בבית"ר בשנות ה־30 ראה למשל: 'מרקוביצקי, 'נחשונים על גלים - הקורסים הימיים של בית"ר בציוויטווקיה איטליה 1934-1938', מוזיאון הלוזמנים והפרטיזנים - פרסומים, 1 (81) (אפריל 1996).

40. 'החזית השנייה' היתה זירת המאבק של מפקדת האצ"ל באירופה, במקביל לפעילות האנטי-בריטית בארץ-ישראל. המאמץ מעבר לים נועד לחבל במתקנים בריטיים באירופה ולהשיג סיוע כספי, צבאי ומדיני לאצ"ל במלחמתו בארץ-ישראל. לדיון נרחב בסוגיה ראה: א' תבין, החזית השנייה, עמ' 9-80.

41. הכוונה להתקפה על השגרירות הבריטית ברומא והריסתה בחומרי נפץ. פעולה זו שימשה תגובה למדיניות המתנכרת של ממשלת בריטניה שהפכה את מלחמתה כיישוב למלחמה כוללת בעם היהודי. ההתקפה בוצעה ב־31 באוקטובר 1946.

את הכינוס. בנאום הדגיש שמטרת הכינוס היא לנצל את ההד התקשורת הנרחב שהיה בנכר למאבקו של הארגון הצבאי הלאומי בשלטון המנדטורי, ולהבליט את מאבקה של התנועה הציונית נגד גזרות העלייה של הבריטים.⁴²
בהחלטות הכינוס נאמר בין השאר:

אנחנו שארית הפליטה של בית"ר - תנועת הנוער היהודית הגדולה ביותר לפני מלחמת העולם השנייה - שהיינו עדים להשמדת מליוני אחינו, זנוחים על ידי כל עמי העולם בשעת מצוקתנו ... נאלצנו להלחם בלי עזרה כלשהי למען קיומנו, נגד כוחות עדיפים אדירים בגיטאות וביערות באירופה. היום בהתכנסנו, אנו מכריזים על החלטתנו להקדיש את חיינו למען שחרורנו הלאומי, שלא נהיה עוד, לא אנו ולא ילדנו, צפויים למוראות ולטרגדיה להם היינו עדים.⁴³

כינוסה השני של התנועה היה האקורד האחרון בפעילותה העצמאית של בית"ר באיטליה. מכאן ואילך נרתמה התנועה למרותה של מפקדת האצ"ל, ואנשי הארגון הצליחו להתבסס בקני בית"ר ולגייס את חברי התנועה למאבקו באירופה לפני קום המדינה.⁴⁴

42. פרוטוקול כינוס בית"ר באיטליה, 4 בנובמבר 1946, מ"ז ב 14/2.

43. שם.

44. 'הזראות לעבודה' (לעיל, הערה 30).